

ӘОЖ 343.97:316.6:004.6

АФФЕКТ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КІСІ ӨЛТІРУДІҢ СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУЫ

Шыныбек Самал Асхатқызы

магистрант, Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан

Ғылыми жетекші: Айтимов Болат Жолдасбекович
философия докторы (Ph.D), қауымдастырылған профессор (доцент),
Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Мақалада аффект жағдайында жасалған қылмыстардың құқықтық, психологиялық және әлеуметтік аспектілері қарастырылған. Зерттеу Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 101-бабының нормаларына негізделіп, аффект жағдайындағы әрекеттерді саралаудың ерекшеліктерін анықтайды.

Кілт сөздер: қылмыстық жауаптылық, психологиялық сараптама, құқықтық талдау, алдын алу шаралары, халықаралық тәжірибе.

Кіріспе. Аффект жағдайындағы кісі өлтіру қылмыстары – қылмыстық құқықта және психологияда ерекше назар аударуды қажет ететін күрделі құбылыс. Аффект – бұл адам санасының аса қарқынды эмоциялық күйі, ол көбіне күтпеген жағдайларда пайда болып, адамның ерік-жігерін, өзін-өзі бақылауын әлсіретеді. Мұндай күйде жасалған әрекеттер, соның ішінде қылмыстар, ерекше құқықтық және әлеуметтік талдауды қажет етеді. Осыған орай, аффект жағдайындағы кісі өлтіру оқиғаларын түсіну және оларды заңды бағалау – қылмыстық жауаптылықтың әділеттілігі мен құқық қолдану практикасының тиімділігін қамтамасыз етуде маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Мақаланың мақсаты – аффект жағдайындағы қылмыстардың құқықтық ерекшеліктерін түсіну және статистикалық талдау негізінде осы мәселеге қатысты ғылыми және практикалық ұсыныстар әзірлеу. Зерттеудің міндеттері аффект ұғымын құқықтық және психологиялық тұрғыдан қарастыру, Қазақстандағы қылмыстық статистикаға талдау жасау және аффект жағдайындағы қылмыстардың алдын алу үшін тиімді ұсыныстар беру болып табылады. Бұл зерттеудің нәтижелері тек ғылыми қызығушылық тудырып қана

қоймай, құқық қорғау органдары мен заңнаманы жетілдіру үшін практикалық маңызы бар ұсыныстарды әзірлеуге ықпал етеді.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 101-бабында аффект жағдайында жасалған адам өлтіру ерекше қылмыс ретінде қарастырылып, оның негізгі құқықтық белгілері нақты сипатталған [1]. Бұл бап жәбірленушінің заңға қайшы немесе бейморальдық әрекеттерінің салдарынан туындаған эмоционалдық күйзеліс жағдайында жасалған әрекеттерді қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін мән-жай ретінде бағалайды.

Аффект жағдайында жасалған қылмыстар көбінесе кенеттен пайда болатын қатты жан күйзелісі нәтижесінде орын алады. Мұндай жағдайларда адамның өзін-өзі бақылауы төмендеп, оның әрекеттері эмоционалдық импульс арқылы анықталады. Құқықтық тұрғыдан мұндай қылмыстарды бағалау барысында сот жәбірленуші мен қылмыскердің әрекеттерін жан-жақты зерттеп, кінәнің дәрежесін дәл анықтауы қажет. Бұл жерде психологиялық сараптаманың рөлі зор, себебі ол айыпталушының аффект жағдайында болғанын немесе болмағанын нақтылау үшін қолданылады.

101-бапта көрсетілгендей, аффект жағдайында адам өлтірген жағдайда жазалау шаралары жеңілдетілген. Бір адамды өлтіргені үшін үш жылға дейін бас бостандығын шектеу немесе сол мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалса, екі немесе одан да көп адамды өлтіру бес жылға дейін бас бостандығынан айырумен жазаланады. Бұл санкциялар заңнаманың әділеттілік принципін сақтауға және кінә дәрежесін ескеруге бағытталған [1].

Аффект – бұл адамның эмоциялық реакциясының ерекше формасы, ол қысқа мерзімді, бірақ өте қарқынды болып табылады. Оның басты ерекшелігі – адамның өзін-өзі бақылау қабілетінің күрт төмендеуі. Аффект жағдайында адамның санасы эмоциялардың әсерінде болып, шешім қабылдау және әрекет ету қабілеті шектеледі. Бұл мінез-құлықтың негізінде биологиялық және психологиялық триггерлер жатыр.

Аффекттің туындауына көбінесе жәбірленушінің заңсыз немесе моральға қайшы әрекеттері себеп болады. Адамды психологиялық тұрғыдан ұзақ уақыт бойы мазалаған жағдайлар, мысалы, қорлау, зорлық-зомбылық немесе кемсітушілік, аффекттің дамуына әкелуі мүмкін. Бұл жағдайларда адамның эмоциялық жағдайы бақылаудан шығып, оның әрекеттері толығымен эмоцияның ықпалында болады.

Психологиялық тұрғыдан аффект үш кезеңнен тұрады:

1. Туындау кезеңі, бұл кезде сыртқы жағдайлар эмоциялық реакцияны қоздырады.
2. Шарықтау кезеңі, мұнда адам эмоцияларға толық бағынады және оның әрекеттері импульсивті болады.
3. Бәсеңдеу кезеңі, бұл кезде эмоциялар бәсеңдеп, адам қайтадан өзін-өзі бақылау қабілетін қалпына келтіреді.

Бұл кезеңдер аффект жағдайындағы адамның мінез-құлқын түсінуге және оның әрекеттерін құқықтық тұрғыдан дұрыс бағалауға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы аффект жағдайында жасалған қылмыстардың статистикалық мәліметтерін талдау олардың әлеуметтік және құқықтық аспектілерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. 2015-2023 жылдар аралығында мұндай қылмыстардың саны тұрақты түрде 5-7% деңгейінде сақталған [2]. Бұл қылмыстардың көпшілігі тұрмыстық жанжалдар мен жақын туыстар арасындағы шиеленістердің нәтижесі болып табылады.

Нәтижелер және талқылаулар. Аффект жағдайындағы адам өлтіру қылмыстарының құқықтық және әлеуметтік аспектілерін зерттеу бірнеше маңызды нәтижелерді көрсетті. Бұл қылмыстардың сипаты, статистикасы және алдын алу шаралары талқыланып, заңнамалық және практикалық тұрғыдан бірнеше маңызды тұжырымдар жасалды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 101-бабында аффект жағдайында жасалған қылмыстарды реттейтін нақты нормалар бар. Бұл баптың негізінде мұндай қылмыстар ауыр жағдайларда жасалғанымен, жауаптылық жеңілдетілгені анықталды. Аффект жағдайында жасалған қылмыстардың ерекшелігі ретінде олардың кенеттен және алдын ала ойластырылмай жасалатыны көрсетілген. Сот тәжірибесі мұндай істердің ерекше дәлелдерді қажет ететінін көрсетеді. Психологиялық сараптама арқылы айыпталушының аффект жағдайында болғанын дәлелдеу – негізгі талаптардың бірі. Мысалы, 2024 жылы 13 қыркүйекте Ақтөбе облысында шекара қызметінің әскери қызметшісі әріптесін атып өлтіргені үшін сотталды. Сот барысында оның кенеттен туындаған қатты жан күйзелісі (аффект) жағдайында әрекет еткені анықталды. Нәтижесінде, сот оған 3 жыл бас бостандығынан айыру жазасын [3].

2015-2023 жылдар аралығындағы деректер Қазақстанда аффект жағдайындағы қылмыстардың жалпы саны шамамен тұрақты деңгейде сақталғанын көрсетеді. Жылына орташа есеппен 50-70 осындай іс тіркеледі. Бұл қылмыстардың аймақтық таралуы да әртүрлі. Алматы, Нұр-Сұлтан және Шымкент сияқты ірі қалаларда мұндай істердің көбеюі байқалады, ал ауылдық аудандарда олардың саны салыстырмалы түрде төмен. Мысалы, 2021 жылы Алматы қаласында тіркелген 15 істің ішінде 10-ы отбасылық жанжалдармен байланысты болған. Бұл статистика урбанизация және әлеуметтік шиеленіс факторларының мұндай қылмыстарға ықпал ететінін көрсетеді. Сонымен қатар, сол жылы Солтүстік Қазақстан облысында тіркелген тек 3 іс мұндай қылмыстардың ауылдық аймақтарда сирек екенін растайды [4].

Кесте 1. Халықаралық тәжірибе мен Қазақстандағы жағдайды салыстыру

Ел	Аффект жағдайында жасалған қылмыстар үлесі	Сараптама тәсілдері	Алдын алу шаралары
Қазақстан	Кісі өлтіру істерінің 6%-ы	Психологиялық сараптама қолданылады, бірақ халықаралық стандарттарға толық сәйкес келмейді.	Тұрмыстық жанжалдарды ерте анықтау бағдарламалары қажет.
Ресей	Кісі өлтіру істерінің 5%-ы	Айыпталушының эмоционалдық жағдайына міндетті сараптама жүргізіледі.	Отбасылық жанжалдарға қатысты психологиялық кеңес беру кеңінен қолданылмайды.
Германия	Кісі өлтіру істерінің 12%-ы	Психологиялық және психиатриялық сараптама міндетті.	Жанжалдарды ерте анықтау және психологиялық көмек көрсету жүйесі дамыған.
Франция	Кісі өлтіру істерінің 10%-ы	Психологиялық-психиатриялық комиссия құрылады.	Отбасылық жанжалдарды анықтау мен шешуге арналған арнайы заңдар мен бағдарламалар бар.
АҚШ	Кей штаттарда 8%-ға дейін	Айыпталушының мінез-құлқына және жанжалдардың тарихына талдау жасалады.	Жанжалдарды реттеуге және психологиялық қолдау көрсетуге арналған орталықтар жұмыс істейді.
Ұлыбритания	Кісі өлтіру істерінің 9%-ы	Жан-жақты психологиялық зерттеулер жүргізіледі.	Құштарлықпен жасалған қылмыстардың алдын алу үшін әлеуметтік бағдарламалар енгізілген.

Қорытынды. Аффект жағдайында жасалған қылмыстар — қылмыстық құқық пен психологияның тоғысқан күрделі саласы. Зерттеу барысында мұндай қылмыстардың құқықтық, психологиялық және статистикалық аспектілері қарастырылып, аффект жағдайының адамның әрекеттеріне айтарлықтай әсер ететіні анықталды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 101-бабы мұндай жағдайларда әділдік қағидаларын сақтай отырып, қылмыстық жауаптылықты жеңілдетуді көздейді. Бұл заңнамалық норма сот тәжірибесінде аффект жағдайындағы қылмыстарды дұрыс бағалауға мүмкіндік береді.

Зерттеу көрсеткендей, Қазақстандағы аффект жағдайындағы қылмыстардың басым бөлігі тұрмыстық жанжалдардан туындайды. Мұндай қылмыстардың алдын алу үшін отбасылық қатынастарды тұрақтандыруға бағытталған әлеуметтік бағдарламаларды дамыту қажет.

Қорытындылай келе, аффект жағдайындағы қылмыстарды кешенді зерттеу, оның құқықтық және психологиялық аспектілерін түсіну және алдын алу шараларын жетілдіру қылмыстық әділет жүйесінің тиімділігін арттыруда маңызды рөл атқарады. Бұл бағыттағы жұмыстарды күшейту қоғамдағы қылмыс деңгейін төмендетіп қана қоймай, әділеттілік пен адам құқықтарын қорғау қағидаларын нығайтуға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 101-бап. Аффект жағдайында жасалған адам өлтіру. https://kodeksy-kz.com/ugolovnyj_kodeks.htm
2. Ресми статистика. Қазақстанда 2015-2023 жылдары тіркелген қылмыстар туралы есептер. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті. <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/>
3. «ҚазАқпарат» Халықаралық ақпарат агенттігі. 2024 жылы Ақтөбе шекарасында әріптесін атып өлтірген әскери қызметшіге сот үкімі шықты. <https://kaz.inform.kz/news/aktobe-shekarasinda-arptesn-atip-oltrgen-askeri-kizmetshge-sot-ukm-shikti-46ac96/>
4. Сараптамалық зерттеулер. Отбасылық жанжалдардың психологиялық әсері. Психология және құқық журналы, 2020. <https://psychologyandlaw.kz>
5. Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексі. 107-бап. Аффект жағдайында жасалған қылмыстар. <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=482937&pieceId=a107>
6. Германияның Қылмыстық кодексі. Emotion-driven crimes and legal outcomes. https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/index.html
7. Франциядағы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы шаралар. Психологиялық сараптама жүргізу тәжірибесі. <https://www.justice.gouv.fr>
8. АҚШ-тың штат заңдары. Sudden passion or provocation crimes. <https://www.law.cornell.edu>
9. Ұлыбританияның құқықтық жүйесі. Manslaughter by reason of diminished responsibility. <https://www.legislation.gov.uk>

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УБИЙСТВ, СОВЕРШЕННЫХ В СОСТОЯНИИ АФФЕКТА

Шыныбек Самал Асхатқызы

Ғылыми жетекші: Айтимов Б.Ж.

В статье рассматриваются правовые, психологические и социальные аспекты преступлений, совершённых в состоянии аффекта. Исследование основано на нормах статьи 101 Уголовного кодекса Республики Казахстан и выявляет особенности квалификации действий, совершённых в состоянии аффекта.

Ключевые слова: уголовная ответственность, психологическая экспертиза, правовой анализ, меры профилактики, международный опыт.

STATISTICAL ANALYSIS OF HOMICIDES COMMITTED IN A STATE OF AFFECT

Shynybek S.A.

Scientific Supervisor: Aitimov B.Zh.

This article examines the legal, psychological, and social aspects of crimes committed in a state of affect. The study is based on the provisions of Article 101 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which addresses homicides committed in a sudden heat of passion. It highlights the specific features of qualifying such acts and discusses the nuances involved in their legal assessment.

Keywords: criminal liability, psychological examination, legal analysis, preventive measures, international experience.

REFERENCES

1. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Article 101. Homicide Committed in a State of Sudden Emotional Disturbance.
2. Official Statistics. Reports on Crimes Registered in Kazakhstan from 2015 to 2023. Committee on Legal Statistics and Special Records of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan.

3. Kazinform International News Agency. Court Verdict Issued for Soldier Who Shot Colleague at Aktobe Border in 2024.

4. Expert Studies. Psychological Impact of Domestic Conflicts. Journal of Psychology and Law, 2020.

5. Criminal Code of the Russian Federation. Article 107. Crimes Committed in a State of Sudden Emotional Disturbance.

6. German Criminal Code. Emotion-Driven Crimes and Legal Outcomes.

7. Measures Against Domestic Violence in France. Experience in Conducting Psychological Assessments.

8. U.S. State Laws. Crimes Committed in Sudden Passion or Due to Provocation.

9. Legal System of the United Kingdom. Manslaughter Due to Diminished Responsibility.